

Szybiak, Irena

"L'enseignement du français à l'école primaire : textes officiels concernant l'enseignement primaire de la Révolution à nos jours. T. 1, 1791-1879", André Chevrel, Pierre Coll, Paris 1992 ;
"Les sciences dans l'enseignement secondaire français : Textes Officiels. T. 1, 1789-1918", Bruno Belhoste, (...)

Rozprawy z Dziejów Oświaty 38, 157-160

1997

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

L'enseignement du français à l'école primaire. Textes officiels concernant l'enseignement primaire de la Révolution à nos jours présentés par André Chevrel avec la collaboration de Pierre Coll. Tome I 1791–1879, Institut national de recherche pédagogique, Éditions Économica, Paris 1992, pp. 368

Les sciences dans l'enseignement secondaire français. Textes Officiels réunis et présentés par Bruno Belhoste avec la collaboration de Claudette Balpe et de Thierry Laporte, tome 1: 1789–1918, Institut national de recherche pédagogique, Éditions Économica, Paris 1995, pp. 767

Prezentowane tu dwa tomy źródeł, przygotowane przez historyków francuskich i opublikowane przez Narodowy Instytut Badań Pedagogicznych zawierają dokumentację rozwoju programów nauczania języka francuskiego w szkołach elementarnych (A. Chevrel, 1992) i przedmiotów matematyczno-przyrodniczych w szkołach średnich (B. Belhoste, 1995) w XIX stuleciu. Tom A. Chevrela obejmuje 227 tekstów od „Projektu prawa o oświacie publicznej” Talleyranda z września 1791 r. do rozporządzeń Ferry’ego z 1879 r. Są to fragmenty projektów edukacyjnych, ustaw szkolnych i programów nauczania, rozporządzeń i regulacji prawnych, towarzyszących wprowadzaniu nauczania języka francuskiego do szkoły elementarnej, które powstawały na różnych szczeblach administracji szkolnej, odpowiednie fragmenty raportów wizytacyjnych, korespondencji urzędowej między poszczególnymi szczeblami władz oświatowych, ale także fragmenty reguły szkolnej Braci Szkół Chrześcijańskich. Tom B. Belhoste’a poświęcony nauczaniu przedmiotów matematyczno-przyrodniczych (sciences) w szkołach na poziomie średnim zawiera 88 dokumentów, które ukazały się pomiędzy 1792 a 1912 rokiem. Składają się na ten wybór zarówno pełne programy nauczania poszczególnych przedmiotów w obrębie „sciences”, w różnych typach francuskich szkół średnich, męskich i żeńskich, rozporządzenia regulujące wymagania i tryb egzaminów np. kwalifikacyjnych do szkół wyższych, fragmenty oficjalnej korespondencji, towarzyszącej wprowadzaniu kolejnych zmian programowych. Wybór uzupełniony jest pełnym chronologicznym spisem dokumentów (ss. 701–717).

Poruszanie się po materiale źródłowym ułatwiają w tomie Chevrela indeksy rzeczowe, osób i miejsc. Użyteczny jest także słowniczek wyrazów lub wyrażeń charakterystycznych dla języka źródła (s. 327–332). Czytelnik odnajdzie tu zarówno zwięzłą definicję instytucji „Université” we Francji XIX w., jak i objaśnienie ściśle pedagogicznych sformułowań np. „mode d’enseignement”, przydatnych dla uchwycenia interesującego procesu unowocześniania metodyki nauczania i organizacji całego procesu dydaktycznego w szkole elementarnej, wywoływane poszukiwaniem dróg zwiększenia skuteczności nauczania języka francuskiego. W tomie Belhoste’a indeks osób jest uzupełniony krótkimi notkami biograficznymi, a dwa indeksy rzeczowe zostały zgrupowane pod tytułami: *indeks instytucji szkolnych i pedagogicznych* ułatwia odszukanie poszczególnych przedmiotów, ale także i poszczególnych szkół; *indeks tematyczny* zaś prowadzi po zawartości treści programów nauczania przy pomocy haseł specjalistycznych takich jak „actions moléculaires”, „géométrie”, „zoologie”, „vecteurs” itp. Belhoste opatrzył tom przypisami, w których wyjaśnia m.in. źródło przedruku danego tekstu. Informacje tego rodzaju Chevrel zamieścił w spisie źródeł rękopiśmiennych i drukowanych (s. 341–344).

Obydwie publikacje poprzedzone są obszernymi wstępami, ukazującymi przekształcenia francuskiej szkoły elementarnej w XIX w. i średniej w XIX w. i początku XX w. przez pryzmat polityki oświatowej władz państwowych i procesu kształtowania się państwowej i regionalnej administracji szkolnej (Chevrel,

s. 7–41; Belhoste s. 15–62). W obydwu tomach poszczególne teksty opatrzone są komentarzami od autorów wyborów. Belhoste z reguły dość obszernie wyjaśnia okoliczności powstania danego dokumentu, Chevrel w niektórych przypadkach przywołuje w zwięzłej formie teksty, których nie zamieścił w publikacji, a które były wywołane przez publikowany dokument, np. odpowiedzi prefektów z Bretanii na list cyrkularny ministra, zasięgający ich opinii na temat projektu współistnienia języka bretońskiego i francuskiego w kształceniu nauczycieli elementarnych (Chevrel, s. 97). Dzięki tym zabiegom, jak i dzięki Wstępom obydwie publikacje dają dość pełny wgląd w sytuację szkoły francuskiej w XIX w. i kształtowanie się oświatowej polityki państwa.

Zarówno André Chevrel jak i Bruno Belhoste, wyjaśniając zasady doboru tekstów urzędowych, normujących odpowiednie programy nauczania i ich realizację, wiele uwagi poświęcają funkcjom uniwersytetu, ministerstwa oświaty i administracji departamentów w zakresie kierowania szkołami. Chevrela szczególnie interesuje sam proces powstawania dokumentów oficjalnych, dzięki temu wstęp do przygotowanego przez niego tomu daje interesujący obraz „kuchni” zarządzania szkołami elementarnymi. Na przestrzeni stulecia można obserwować kształtowanie się kompetencji poszczególnych organów administracji państwowej, uniwersyteckiej i kościelnej; tworzenie się poszczególnych stanowisk administracji szkolnej np. wizytatorów-inspektorów, dzięki temu Autor wyszedł znacznie poza obręb tylko dziejów nauczania języka francuskiego w szkołach elementarnych.

Belhoste wiele miejsca we wstępie do swego tomu poświęca oczywiście zwolennikom idei wprowadzenia wiedzy matematyczno-przyrodniczej do szkół średnich oraz przekształceniom francuskiej szkoły średniej w XIX wieku, ale także interesuje go proces kierowania szkołami i związana z nim charakterystyczna zmiana w tonie przepisów programowych: „na początku wieku szefowie uniwersytetu przy ich pomocy nadawali kierunek programom nauczania, inspirowali zmiany, pod koniec wieku – przepis stał się środkiem działania administracji” (s. 21).

Autorzy obydwu wyborów „tekstów oficjalnych” rozważają także zagadnienie ich war-

tości dla badań nad dziejami szkoły, obydwaj przestrzegają przed pokusą odczytywania z nich bezpośredniej informacji o rzeczywistości szkolnej. „Pod warunkiem, że czytelnik nie będzie tu szukał opisu rzeczywistości szkolnej, znajdzie w tej lekturze mnogość informacji o polityce szkolnej, formach organizacji pedagogicznej, treściach i metodach nauczania przedmiotów matematyczno-przyrodniczych” i dalej pisze Belhoste „trzeba pamiętać, że te teksty mają charakter przede wszystkim normatywny” (Belhoste, s. 15). Podobnie Chevrel konstatuje, iż zgromadzony materiał źródłowy umożliwi obserwację punktu widzenia władz szkolnych, a także – przy zachowaniu stosownej ostrożności – konkretnej praktyki nauczania w danym czasie (Chevrel, s. 8).

Obydwie publikacje wskazują także na instrumenty wdrażania przepisów programowych do praktyki szkolnej. Tę rolę według obydwu historyków pełniły przepisy określające wymagania egzaminacyjne, zwłaszcza przy rekrutowaniu do szkół wyższych szczebli. Przez ustalenie wymagań maturalnych państwo wpływało na przykład na treści programów nauczania języka francuskiego w szkołach prywatnych. „Szkoły zakonne w XIX w. tracą swoją oryginalność: wymagania maturalne sprawiają, że muszą swoim uczniom wyjaśniać i komentować np. „Świętoszka” i „Prowincjałki”, a uczniowie muszą fragmentów nauczyć się na pamięć. Dość powiedzieć, że oficjalnie wydawane zarządzenia władz, jeśli nawet nie miały bezpośredniego wpływu na praktykę szkół prywatnych, na dłuższą metę prowadziły do ujednolicenia nauczania” (A. Chevrel, s. 9). Wiąże to Chevrel z zasadniczą zmianą zadań szkoły w ciągu XIX w. Miała ona nie tylko kształcić, ale selekcjonować, egzaminować, uprawniać, dawać, stopnie, tytuły. „Produkt” szkoły staje się dziedziną obchodzącą społeczeństwo, istotną dla funkcjonowania instytucji społecznych i państwowych, a „najlepiej to ilustruje wzrost znaczenia matury. W ciągu XIX w. stała się jedyną drogą do posady urzędniczej, do studiów. (...) egzaminy i konkursy są i pozostaną domeną publiczną” (Chevrel, s. 8–9). Ta sytuacja – publiczny wymiar świadectw szkolnych – sprawia, że państwo nie zrezygnuje ze swej roli w dziedzinie programów nauczania, a wiele dowodów przynosi tom

Belhoste'a. Na przykład wymogi egzaminacyjne do Ecole Polytechnique odciśnięte na rzeczywistym nauczaniu matematyki, fizyki i przyrody w szkołach średnich (np. s. 21, 122–123), podobnie jak regulaminy bakalaureatu es sciences (np. s. 108–112, 139–147) i es lettres (np. s. 153–159). Regulaminy różnego rodzaju konkursów i egzaminów, zamieszczone w obydwu publikacjach uświadamiają przy pomocy jakich środków państwo wpływało na rzeczywisty kształt szkoły. Przywołać tu można zarówno zarządzenia określające wymagania egzaminacyjne dla kandydatów dla nauczycieli w szkołach początkowych (np. s. 126–127, 135), jak i regulaminy kantonalnych konkursów czytania, które zalecano organizować dla byłych uczniów tych szkół pomiędzy 15 a 18 r.ż., aby zachowali nabytą w szkole sprawność językową (A. Chevre, s. 228).

Jednym z najbardziej interesujących zagadnień francuskiej szkoły elementarnej w XIX w., stosunkowo słabo znanych w polskiej literaturze, jest ścieranie się racji politycznych i pedagogicznych w zapoczątkowanym przez Wielką Rewolucję dążeniu władz centralnych do językowego ujednoczenia Francji. Chevre przytacza odpowiednie zarządzenia władz, np. zakazy używania „patois” (s. 114, 180–184 i inne), jak i wypowiedzi, odsłaniające przyczyny nieskuteczności nauczania języka francuskiego w poszczególnych częściach Francji. Skalę trudności, jakie w ciągu dziesięcioleci hamowały realizację idei powszechnego kształcenia w języku francuskim określa fakt, że jeszcze w 1866 r. sprawa używania języka francuskiego w szkołach była przedmiotem poufnego okólnika ministra (Chevre, s. 252). Teksty ilustrują docieranie do świadomości władz szkolnych także pedagogicznych i metodycznych aspektów zagadnienia. Na przykład w 1837 r. wizytator alarmował, że w okręgach niefrankofońskich uczniowie „czytają po francusku jak po łacinie, to znaczy bez zrozumienia jednego słowa” (Chevre, s. 131, 133). Tego rodzaju spostrzeżenia powodowały ewolucję stanowiska władz w tej kwestii, sygnalizowaną np. w projekcie kształcenia nauczycieli dla szkół w Bretanii w językach celto-bretońskim i francuskim (Chevre, s. 96–97) lub w regulaminach dla szkół dwujęzycznych – francusko-niemieckich – określających miejsce obydwu języków w szkole: „skoro tylko

uczniowie nauczą się czytać i pisać po francusku i niemiecku, nauczyciel postara się uczyć ich podstaw obydwu języków. To nauczanie obejmuje ortografię, etymologię, najważniejsze reguły syntaksy, rozbiór gramatyczny i logiczny, ćwiczenia pamięciowe i pisemne” (Chevre, s. 116).

Publikacja Chevre'a umożliwia także obserwację zmian, które w ciągu XIX w. zachodziły we francuskiej szkole elementarnej, a które – jak się wydaje – w dużej mierze wywołane były uwagą, poświęconą przez władze oświatowe wprowadzeniu języka francuskiego jako przedmiotu nauczania. Z inspiracji władz oświatowych następował rozwój publikacji pedagogiczno-metodycznych, poświęconych np. nieskuteczności tzw. nauczania indywidualnego a propagujących metody pracy nauczyciela z całą klasą, regulacje kształcenia nauczycieli, rozwój podręczników, prace nad systemem oceniania uczniów; powstawały przepisy odnoszące się do bibliotek szkolnych i tym podobnych środków usprawniania szkoły elementarnej. Część źródłowa tomu Chevre'a zawiera ogromny materiał, pozwalający na śledzenie zmian w zakresie każdego z tych zagadnień, a ponadto wiele miejsca kwestiom postępu pedagogicznego na terenie szkoły elementarnej poświęca Autor wyboru we Wstępie (s. 15–18), zgodnie z tezą o znaczącej roli władz oświatowych, zwłaszcza ministerialnych, we wspieraniu rozwoju refleksji pedagogicznej i modernizacji metod nauczania.

Zebrany w obu tomach materiał źródłowy otwiera wiele możliwości badawczych i to zarówno nad szkołą francuską, jak i nad samą instytucją szkoły i jej przekształcaniami przynajmniej w obrębie kultury europejskiej. Zaprezentowany w obu publikacjach materiał obrazuje tryb ingerowania władz państwowych w programy kształcenia w szkołach różnych szczebli i typów, rozszerzanie sfery decyzyjnej przez coraz większe uszczegółowienie przepisów o treściach nauczania oraz tryb wykonywania nadzoru nad realizacją przepisów. Obydwie publikacje dają znakomitą podstawę dla badań porównawczych. Mogą być punktem wyjścia do analizy miejsca poszczególnych przedmiotów nauczania w planach szkół w różnych krajach w tym samym zakresie, a także – przez analizę zawartości wydawanych w kolejnych latach

przepisów programowych i okoliczności ich powstawania — do badania zjawiska rozrastania się urzędowych programów nauczania — widocznego na pierwszy rzut oka w przypadku przedmiotów ścisłych w szkołach średnich — i komplikowania się zagadnień metodyki i treści nauczania w przypadku nauczania języka francuskiego w szkołach elementarnych. Zawartość treściowa przepisów określających programy kształcenia elementarnego w poszczególnych latach obrazuje także stopniową zmianę charakteru szkoły początkowej: od ludowej do podstawowej, ogólnokształcącej.

Ustawodawstwo szkolne w ciągu XIX w. coraz głębiej — w porównaniu np. z pierwszymi przepisami z końca XVIII w. lub początków XIX w. — wnika w materię szkolną, coraz precyzyjniej określa wymogi programowe, rzuca na kształcenie nauczycieli, powstawanie podręczników, bibliotek szkolnych, gabinetów

fizycznych lub chemicznych — ogólnie obrazuje komplikowanie się zasad funkcjonowania szkoły, ale także wzbogacanie jej instrumentów, co szczególnie jest wyraziste w spisach pomocy dydaktycznych w zakresie nauczania sciences. Na przykład tylko zestawienie przyrządów do nauczania fizyki w kolegiach królewskich z 1842 r. obejmuje 4 strony druku (Belhoste, s. 182–185), podczas gdy analogiczny spis z 1821 r. był o połowę krótszy (Belhoste, s. 99–101).

Obydwie publikacje dostarczają również ogromnego materiału do badania rozwoju państwowej administracji szkolnej, kształtowania się jej poszczególnych pionów i poziomów, docierania i uściślenia obszarów kompetencji poszczególnych szczebli, a także jej funkcji w rozwoju szkolnictwa.

Irena Szybiak

Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, pod red. Ludwika Piechnika SJ i Kazimierza Puchowskiego. Wydawnictwo WAM, Księga Jezuici, Kraków 1996, ss. 428, 16 nlb. ilustr.

Opublikowana w 1996 r. księga pamiątkowa *Z dziejów Almae Matris Vilnensis* swym tytułem nawiązuje do wydanej w 1929 r. dwutomowej *Księgi pamiątkowej ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego* (Wilno 1929). Jak każde wydawnictwo rocznicowe posiada ono — charakterystyczne dla tego rodzaju publikacji — zarówno wady, jak i zalety. Nim przejdziemy do ich omówienia należy jednak podkreślić, że jest to pierwsza tak obszerna powojenna publikacja książkowa mówiąca nie tylko o dziejach Akademii Wileńskiej, czy Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (którym poświęcono wiele gruntownych studiów, zwłaszcza autorstwa Ludwika Piechnika i Daniela Beauvois), ale przede wszystkim omawiająca międzywojenne losy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Już przez sam ten fakt książka nabiera szczególnego znaczenia dla wszystkich historyków zainteresowanych dziejami kultury, oświaty i nauki w ośrodku wileńskim.

Księga zawiera pokłosie dwóch sesji. Pierwsza z nich odbyła się w Archikatedrze św. Jana w Warszawie w końcu 1978 r. z okazji czterech-

setnej rocznicy założenia Akademii Wileńskiej. Patronował jej wówczas kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski, a zorganizowana została przez księży jezuitów wraz z byłymi pracownikami i wychowankami USB. Druga sesja, dla uczczenia 75-lecia wskrzeszenia uczelni wileńskiej, odbyła się jesienią 1994 r. na Zamku Królewskim w Warszawie, zorganizowana staraniem miłośników Wilna. Większość referatów wygłoszonych na obu sesjach dotyczyła dziejów Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919–1939. Jako uzupełnienie referatów i wypowiedzi dyskusyjnych redaktorzy wydawnictwa dołączyli do *Księgi* biogramy i autobiogramy studentów USB.

Część pierwsza księgi, zawierająca materiały z sesji zorganizowanej w 1978 r., jest niezwykle cenna z kilku względów. Obok historycznego już słowa na otwarcie sesji, wygłoszonego przez Prymasa Tysiąclecia, oraz dwóch gruntownych referatów poświęconych przywilejom fundacyjnym Akademii Wileńskiej (ks. Paulus Rabikauskas) i dziejom Akademii i Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII stule-